

בשביל הזיכרון

כתב עת לחינוך וללימוד השואה

שואה ותקשורת

בשביל הזיכרון

כתב עת לחינוך וללימוד השואה

1 בפתח הגיליון

2 רדיו, קולנוע ומורל

הבידור בתקופת המלחמה ברייך השלישי: בין התגייסות להסחת דעת

קורי רוס

12 "מלחמה על גלי האתר"

שידורי הבי-בי-סי במלחמת העולם השנייה

יואל זיסנויין

24 העיתונות היהודית באירופה תחת השפעת הנאציזם

גיא מירון

32 באין אמצעי תקשורת

ניצד ניסו יהודי פולין לברר את יעד השילוחים

אסף ידידיה

42 בשביל החינוך

שני לוריא ועל ריצ'רד פרידמן

46 סקירת ספרים

מירב יזרעאל

סדרה חדשה – גיליון מס' 11
ניסן תשע"ב מרץ 2012

עורך: פרופ' גיא מירון

יועצת מדעית: פרופ' דליה עופר

מרכז המערכת: ד"ר אסף ידידיה

כתיבה ועריכה דידקטית:

שני לוריא ועל ריצ'רד פרידמן

עריכה לשונית: פינינה לוי

עיצוב גרפי: דבורה ליפשיץ

חברי המערכת:

אבנר שלו (יו"ר), שולמית אימבר,

נעמה אגוזי, בלהה גליקסברג,

ד"ר חוי דרייפוס, שרית הוך-מרקוביץ,

מיכאל ירון, שני לוריא, ד"ר אייל מזרחי,

דורית נובק, ד"ר יעל נידם-אורבייטן,

לאה רושקובסקי, יעל ריצ'רד פרידמן

תמונת השער: איסוף דואר בגטו לודז'

(ארכיון יד ושם)

בשער האחורי: לוח מודעות ועליו כרזות

הקוראות למשאל עם,

לינץ, אוסטריה שנות שלושים

(ארכיון יד ושם)

יד ושם רשות הזיכרון לשואה ולגבורה

ביה"ס המרכזי להוראת השואה

המגמה להכשרת מורים

טלפון: 02-6443860 פקס: 02-6443774

כתב העת רואה אור הודות לתמיכתם הנדיבה של בני הזוג דנה ויוסי הולנדר

בסיוע ועידת התביעות

ISSN 1565-9844

קוראים יקרים,

המציאות שהשתררה באירופה הכבושה על ידי הנאצים בכלל ובחייהם של היהודים בפרט שינתה מן היסוד את האופן שבו התנהלה התקשורת. החיים של כלל האוכלוסייה תחת שלטון בעל אופי טוטליטרי, ויותר מכך תנאי חייהם של היהודים שחיו תחת דיכוי גזעני שהוביל בסופו של דבר להשמדתם, הקשו מאוד ולעתים אף מנעו לחלוטין את העברתן של ידיעות והערכות אמינות במרחב הציבורי.

גיליון זה מוקדש לתקשורת בתקופת השואה. התקשורת, על אמצעי המדיה השונים שלה, עונה על שני צרכי יסוד של האדם המודרני: היא מספקת לו מידע חיוני ליצירת אוריינטציה בסביבתו ולקבלת החלטות, ומעבר לכך היא מקנה לו בסיס לקשרים משמעותיים ולהשתייכות לקהילה. צמצומה, עיוותה (בין השאר על ידי שימוש רב בתעמולה) ולעתים אף מניעתה הכמעט מוחלטת של התקשורת בזמן אמת בעידן הנאצי פגעו במובנים אלו בכל הנתונים תחת שלטונם, ובמיוחד ביהודים שבתקופה הקשה ביותר בתולדותיהם היו נתונים במצור תקשורתי של ממש.

שני המאמרים הראשונים בגיליון מאירים היבטים חדשים של המציאות התקשורתית ששררה בתחומי השלטון הנאצי. הגיליון פותח במאמרו של ההיסטוריון הבריטי קורי רוס העוסק בחקר ההיסטוריה של התקשורת בגרמניה המודרנית. רוס דן באופן שבו רתם המשטר הנאצי את הבידור העממי הקל לצרכיו – בעיקר בתחומי הרדיו והקולנוע – בתקופת מלחמת העולם השנייה. תקשורת מסוג זה שימשה את הגרמנים למילוי צרכים שונים במצבים השונים של המלחמה. יואל זיסנווין דן במאמרו בשידורי הבי-בי-סי הבריטי לאירופה, ובעיקר לגרמניה, בתקופת המלחמה ומנסה לברר את מידת חשיפתה של האוכלוסייה שחיה תחת השלטון הטוטליטרי למידע חיצוני על אף מאבק החורמה של השלטונות הנאציים בתופעה. מתברר כי הצימאון לידיעות מהימנות הלך והתגבר ככל שנמשכה המלחמה והניע רבים להסתכן ולהקשיב לתחנה הבריטית – דבר המעיד גם על חוסר אמון בתקשורת הגרמנית. זיסנווין דן גם בהפצת המידע על רצח היהודים בשידורים אלו ובהאזנה של יהודים לשידוריה.

שני המאמרים האחרים בחוברת עוסקים בהיבטים שונים של התקשורת היהודית בתקופה הנאצית. העיתונים היהודיים – הנושא של המאמר השלישי – הוסיפו לפעול בשנותיו הראשונות של המשטר הנאצי בגרמניה. הם סיפקו ליהודים מידע והערכות בזמן אמת תחת עינו הפקוחה של הצנזור הנאצי ותרמו תרומה מכרעת לגיבושם לקהילה בתנאי מצוקה הולכים וגוברים. המאמר מאיר את תפקודם זה של העיתונים היהודיים גם בצרפת ובהונגריה, שם הוסיפו העיתונים להיות גורם חיוני בעיצוב הקהילתיות היהודית עד אביב 1944. החלק של המאמרים בגיליון נחתם במאמרו של אסף ידידיה על דרכי התמודדותם של יהודי פולין עם המצור התקשורתי הכבד שחיו בו בימי הגירושים למחנות ההשמדה. ידידיה מראה כי אפילו בתקופה קשה זו הפעילו היהודים מאמץ עצום לקיים ביניהם תקשורת בזמן אמת – גם אם נזקקו לשם כך לאמצעים פרימיטיביים. המאמר דן גם במתח בין העברת המידע כשלעצמו למידה שבה הבינו אותו מי שקיבלו אותו וליכולתם להגיב לו.

הדיון במדור "בשביל החינוך" מושתת על מגוון מקורות של מכתבים וגלויות אחרונים שכתבו יהודים בתקופת השואה לפני גירושם. ניסיונות נואשים אחרונים אלו להעביר מידע וליצור קשר עם קרובי המשפחה הוא התייעוד האחרון של הפן האנושי של הכותבים ושל קולם.

קריאה מעניינת

גיא מירון

רדיו, קולנוע ומורל

הבידור בתקופת המלחמה ברייך השלישי: בין התגייסות להסחת דעת¹

קורי רוס

כאשר מצביעים על הסיבות לתמיכה של חלק ניכר מהאוכלוסייה הגרמנית במשטר הנאצי ברוב שנות קיומו, מציינים בדרך כלל את השילוב של הישגיה של התעמולה הנאצית ושל אימי הטרור ולעתים גם את ההישגים בתחום הכלכלי. ההיסטוריון הבריטי קורי רוס כותב במחקרו על היבט נוסף שסייע לפופולריות של המשטר - זמינותו של הבידור העממי. רוס מראה כי השלטון הנאצי פעל בכל שנות קיומו כדי לספק לאוכלוסייה הגרמנית בידור קל, בעיקר בעזרת המדיות החדשות של הרדיו והקולנוע.

המאמר שלפנינו מלמד כיצד רתם המשטר הנאצי את הבידור העממי לצרכיו בתקופת מלחמת העולם השנייה. רוס מראה כי בשנות המלחמה הראשונות, בשיכון הניצחון של הגרמנים, הגיע השימוש בבידור הקל לשיאו, וצריכת חדשות המלחמה השתלבה בו. התפנית שחלה במלחמה מאז שנת 1942 וההתערעור הגוברת של אמון האוכלוסייה במסרים של השלטון לא צמצמו את הביקוש לבידור הקל אלא דווקא הגבירו אותו, אם כי הוא הלך והתנתק מחדשות המלחמה. בשלב זה שבו הלכה והסתמנה תבוסתה של גרמניה, לא העידה עוד פנייתו של הציבור הגרמני לבידור הקל על עצמת המשטר אלא דווקא על חולשתו.

"מלחמה על גלי האתר"

שידורי הבי-בי-סי במלחמת העולם השנייה

יואל זיסנווין

אחת מסוגיות היסוד הנוגעות להתנהלותו של המשטר הנאצי בימי מלחמת העולם השנייה היא המצור התקשורתי שאירופה הכבושה הייתה נתונה בו. במאמר זה דן ההיסטוריון יואל זיסנווין, מנהל פרויקט השילוחים במכון הבין-לאומי לחקר השואה ביד ושם, בערוץ מידע מרכזי שניסה להבקיע את המצור התקשורתי הזה. זיסנווין מראה כי השירות האירופי של הבי-בי-סי, שנוהל בלשונות שונות, היה מרכיב חשוב בתעמולה ובלוחמה הפסיכולוגית נגד הנאצים. הוא מנתח גם את מגוון דפוסי ההאזנה המחתרנית של האוכלוסייה האזרחית לשידורים הבריטיים.

מינואר 1942 התייחס הבי-בי-סי בשידוריו לרצח ההמוני של היהודים באירופה. זיסנווין עומד על הפער בין שוליותן של ידיעות אלו בשידורי התחנה שנועדו לציבור הבריטי לבין רמת הדיוק והפירוט היחסיים של הידיעות בשידורים האירופיים שנועדו למדינות הכבושות. הפצת המידע על "הפתרון הסופי" בשידורים אלו לאוכלוסייה הגרמנית היא גורם חשוב בהערכה עד כמה ידעו האזרחים הגרמנים על "הפתרון הסופי". השידורים האירופיים של הבי-בי-סי הגיעו לעתים, בקשיים מרובים, גם ליהודים בגטאות מסוימים. למידע שנמסר בהם על ההתפתחויות במלחמה ולאירועים כמו מרד גטו ורשה הייתה משמעות כלשהי בהערכת המצב של היהודים במקומות שונים, אם כי קשה לקבוע שהוא חולל שינוי של ממש בתגובותיהם.

העיתונות היהודית באירופה תחת השפעת הנאציזם

גיא מירון

העיתונות המודרנית שהתפתחה בקהילות היהודיות האירופיות בעידן האמנציפציה עמדה במרכז של "הספרה הציבורית" היהודית בקהילות אלו. עיתונות זו ייצגה זרמים רעיוניים ודתיים שונים בקרב יהודי הארצות השונות, ולפיכך היה לה תפקיד חשוב בעיצוב תגובותיהם של היהודים בארצות אירופיות שונות לעלייתה של המפלגה הנאצית לשלטון ולמדיניותה האנטי-יהודית.

מאמר זה מציג את פניה ואת דפוסי פעילותה של העיתונות היהודית בשלוש ארצות אירופיות - גרמניה, צרפת והונגריה - וסוקר את דפוסי תגובתה לנאציזם. הוא מראה כיצד העיתונות היהודיים ייצגו בכל אחת ממדינות אלו את ראיית העולם של סקטורים יהודיים שונים ושיקפו את רגישויותיהם - ליברלים, ציונים, אורתודוקסים ומהגרים ממזרח אירופה.

באין אמצעי תקשורת

כיצד ניסו יהודי פולין לברר את יעד השילוחים

אסף ידידיה

מאמר זה עוסק בהתמודדותם של יהודי פולין עם המצור התקשורתי שהטיל עליהם שלטון הכיבוש הנאצי. הוא מראה כיצד בנסיבות שבהן נסגרה העיתונות החוקית ודפוסי תקשורת מודרניים נוספים שאפיינו את המרחב הציבורי היהודי המודרני קרסו, נאלצו היהודים לחזור ולהזדקק לדפוסי תקשורת פרימיטיביים.

הנתק התקשורתי היה חמור במיוחד בתקופת "הפתרון הסופי", אז הייתה למידע ולהערכת גורלם של היהודים המגורשים השפעה ניכרת על דפוסי התגובה של היהודים שעדיין נותרו בגטאות. המאמר מציג את מאמצייהם של מנהיגי הציבור היהודי, של חברי תנועות הנוער ושל יהודים מן השורה להשיג בדרכים שונות מידע אמין על גורלם של המגורשים. במקרים מסוימים עדיין היה אפשר להעביר מידע בדרכים מודרניות כמו הטלפון, אך הנסיבות החדשות אילצו את היהודים שנותרו בגטאות לאסוף מידע על ידי שליחים, וכמה מהם הגיעו אל מחנות המוות ושבו לגטאות כדי לדווח על המתרחש במחנות. חלקו האחרון של המאמר מתמודד עם סוגיית הפנמתו והפצתו של המידע שהועבר בדרכים אלו ומנסה להעריך עד כמה היה יכול מידע זה להניע את תושבי הגטו לפעול.